

Bevaringsværdige gén-pools af reliktplanter

Preservation of worthy gene pools of relic plants

Keywords: Medieval relic plants, gene pools, Nordic gene resources, Nordic Gene Bank, Denmark.

Bernt Løjtnant*

Abstrakt

De middelalderlige reliktplanter, der står ved vore klostre, borge, herregårde m.m. er vore ældste levende vidnesbyrd om middelalderens kulturplanter. De omfatter en lang række forskellige slags, f. eks. lægeplanter, krydderurter, farveplanter, giftplanter, tekniske planter m.m. Disse kulturplanter besidder gode arvelige egenskaber og har samtidig vist sig at være særligt hårdføre. Det haster at få registreret og bevaret disse gén-pools gennem Nordisk Genbank, dels da flere af dem er ved at blive sjældne og dels sker der en slags gen-forurening ved indplantning af "nye reliktplanter" ved vore klostre, slotte og herregårde. Forfatteren opererer med 250 forskellige reliktplanter.

Abstract

The medieval relic plants found close to our monasteries, castles and manor houses etc. are our oldest surviving evidence of that period's cultivated plants. They include a wide range of different plant types such as medicinal plants, vegetables, dye plants, poisonous plants, etc. These cultivated plants are genetically robust and also hardy. It is important to register and preserve these gene pools through the Nordic Gene Bank. This is partly because some are becoming rare and partly because some are becoming contaminated with genetic material from introductions of 'relic plants' to our monasteries, castles and manor houses etc. The author has considered 250 relic plants.

Ved middelalderlige reliktplanter forstås de middelalderlige kulturplanter, der står som meget gamle levende levn ude ved klostrene, borgene og herregårdene og i landsbyer, fiskerlejer og ved kirkerne.

Reliktplanterne repræsenterer de ældste levende vidnesbyrd om middelalderens kulturplanter.

Derfor er de af særlig interesse i genbanksammenhæng. De gamle provenienser besidder således ofte særligt gode arveegenskaber. Da de har overlevet i århundreder, har de samtidig bevist deres hårdførhed.

Fig.1. Den smukke Læge-Hundetunge (*Cynoglossum officinale*) er en berømt lægeplante og f rveplante. Arten dyrkes i flere af de moderne "klosterhaver" og "borghaver", som vi finder ved f.eks.  m Klosteruin, Æbelholt Klosteruin, Vitsk l Klosteruin, Spøttrup og Vordingborg Slotsuin. Ingen af disse steder er det dog en oprindelig dansk genotype, fra f.eks. Hindsgavl Slotsuin, Kalø Slotsuin eller Bastrup Stenhus, som dyrkes. Efter Simon Paulli (1648).

Nordisk Genbank b r inddrages

Nordisk Genbank har som formål at bevare genressourcer af alle kulturplanter. Forfatteren opererer med 250 middelalderlige reliktpanter. At redde 250 af de ældste danske kulturplanter falder smukt inden for Nordisk Genbanks formål. Nordisk Genbank har allerede projekter omkring f.eks. gamle prydpanter, lægeplanter og krydderurter.

Men det haster med at iværksætte et registrerings- og indsamlingsarbejde. Bestandene bliver stadig mindre og 70 af reliktarterne er enten sjældne/meget sjældne eller akut truede af udryddelse.

Som eksempler på truede arter kan nævnes Rapunsel-Klokke (*Campanula rapuncu-*

Reliktplanterne eller de levende fortidsminder omfatter de ældste kulturplanter af alle slags: lægeplanter, køkkenurter, prydpanter, krydderurter, trolddomsplanter, teplanter, duftplanter, veterin rplanter, f rveplanter, snapseurter, giftplanter, bærbuske, frugttræer, kosmetikplanter, bifoderplanter, foderplanter, hegnplanter, hallucinogene planter, tekniske planter og vinplanter. En stor del af de middelalderlige kulturplanter er "glemte". Det gælder især mange lægeplanter, trolddomsplanter, veterin rplanter og f rveplanter.

lus) og Pebermynte (*Mentha x piperita*) ved Tirsbæk Slot. Det samme gælder Kransburre (*Marrubium vulgare*) ved Eskilsø Klosteruin. Vi kan også nævne Katteurt (*Nepeta cataria*) ved Kalø Slotsruin, Sommer-Hyld (*Sambucus ebulus*) i Rønede, Galnebær (*Atropa belladonna*) ved Ålholm Slot, Slangeurt (*Polygonum bistorta*) ved Hald Hovedgård, Tvebo Galdebær (*Bryonia dioica*) på Viborg Borgvold, Hvid Tandbæger (*Ballota nigra* ssp. *foetida*) i Dynt, Knold-Vortemælk (*Euphorbia dulcis*) på Christiansø, Maj-Rose (*Rosa majalis*) ved Stadil Kirke osv. osv. Endnu et eksempel er Slangerod (*Aristolochia clematitis*) ved Koldinghus Slot, Store Rise og Vive kirker og i Langå. De usædvanligt rige bestande af reliktplanter ved hovedgårdene Tirsbæk, Borreby og Holsteinborg kan også nemt forsvinde.

Overalt trues reliktplanterne af uvidenhed, da det endnu er de færreste som ved, hvad levende fortidsminder eller reliktplanter er.

Alt i alt ville det være hensigtsmæssigt om Nordisk Genbank snarest blev inddraget i bevarelsen af de ældgamle truede reliktplanter.

Indsamlingen af reliktplanterne sker nemmest ved frø og frugter. I almindelighed har arterne god frugtsætning. F.eks. sætter alle de 26 reliktarter ved Kalø Slotsruin rigeligt med frø og frugter. Det samme gælder de 25 arter af oprindelige relikter ved Øm Klosteruin. På en kulturbotanisk rig lokalitet, f.eks. en borg, hovedgård eller en landsby, kan der under en ekskursion i oktober på blot nogle få timer indsamles frø og frugter af 15-20 reliktarter.

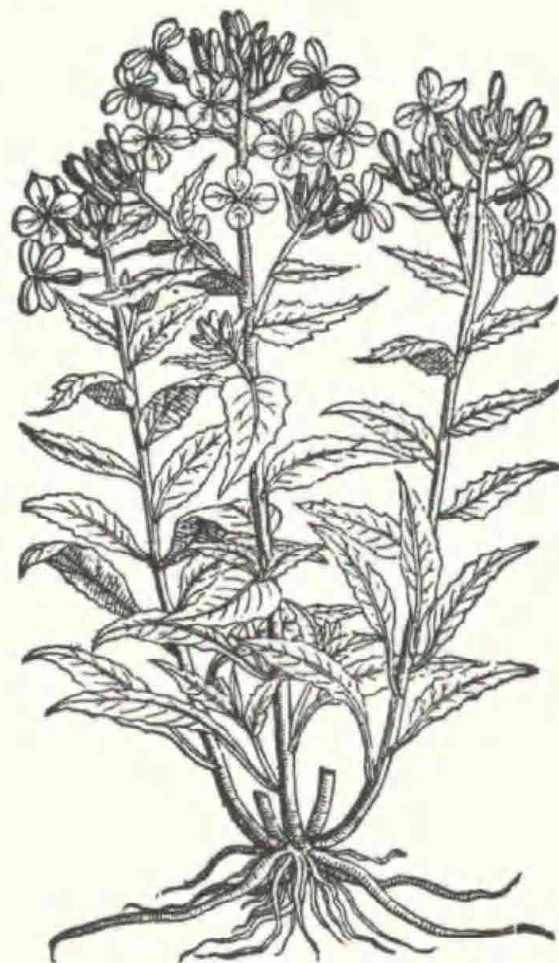

Fig. 2. Den smukke og ualmindeligt velduftende Natviol (*Hesperis matronalis*) er ret almindeligt dyrket, især i gamle haver. De oprindelige provenienser finder vi ikke mindst ude i præstegårdslundene og ved kirkerne. Efter Simon Paulli (1648).

Forfatteren har i perioden 1994-2007 registreret reliktplanter på 2300 lokaliteter: klostre, borge, hovedgårde, møllegårde, præstegårde, præstegårdslunde, landsbyer, kirker, fiskerlejer og købstæder. Men hundredvis af lokaliteter (især møllegårde, præstegårde, hovedgårde og landsbyer) mangler stadig at blive undersøgt. Af ganske særlig interesse i genbank-sammenhæng er de lokaliteter, som med sikkerhed er uforurenede frøkilder. Det gælder f.eks. isolerede borgruiner som Kalø, Sprogø og Hindsgavl og f.eks. Eskilø Klosterruin.

Forældede lægeplanter og køkkenurter fra oldtiden?

Simon Paulli omtaler i sin Flora Danica fra 1648 talrige lægeplanter. Paulli angiver omhyggeligt, om arterne dyrkes, eller om de kun vokser vildt. Det er bemærkelsesværdigt, at en hel række klassiske, indførte lægeplanter og køkkenurter ikke omtales som dyrkede, men kun som vildtvoksende. Sådanne arter er berømte lægeplanter og køkkenurter som Enbo Galdebær (*Bryonia alba*), Svaleurt (*Chelidonium majus*), Læge-Hjertespond (*Leonurus cardiaca*), Kransburre (*Marrubium vulgare*), Katteurt (*Nepeta cataria*), Bulmeurt (*Hyoscyamus niger*), Rundbladet Katost (*Malva neglecta*), Alm. Katost (*Malva sylvestris*), Glat Burre (*Arctium lappa*) og Stolthenriks-Gåsefod

(*Chenopodium bonus-henricus*). Det kan måske konkluderes, at disse indførte arter allerede er gået af mode ved 1600-tallets midte. For dyrkede har de været på et tidspunkt. Men når de ikke nævnes som dyrkede af Paulli, kan det skyldes, at de "voxer overflødigen" i landsbyernes grøfter, diger, hegn osv. Da de var så almindeligt vildtvoksende, var der jo ingen grund til at dyrke dem, som Paulli argumenterer. Men hvis arterne ikke blev dyrkede i 1600-tallet, så må de altså have været dyrket inden da. Altså måske i den tidlige middelalder - eller før.

Fig. 3. Ølbrygningsplanten, lægeplanten og køkkenurten Humle (*Humulus lupulus*) er almindelig som relik, især i landsbyerne. Men det er ude ved middelalderborgene, at vi finder Humlens ældste provenienser, som forfatteren har fundet knap en snes af. Disse ældgamle typer af Humle har uden al tvivl interesse for flere af de mange, nyopståede microbryggerier. Efter Simon Paulli (1648).

Det er ikke usandsynligt, at Paulli's forældede lægeplanter og køkkenurter repræsenterer levn efter oldtidens kulturplanter. Sådanne urter må være af ganske særlig interesse i genbank-sammenhæng.

Nødvendig in situ bevaring

Indsamlingen af reliktplanterne til génbanken er nødvendig, men kan ikke erstatte in situ-bevaringen. De gamle urter hører hjemme derude i landsbyernes og fiskerlejernes charmerende miljø, hvor de står og fortæller historie i lundene, på tofterne, i forsømte haver, i hegnene og hækkene, på gadejorden og vejkanterne og på alle de andre stumper af smånatur. Og selvfølgelig skal de også bevares ude ved alle ruinerne, slottene, gårdene og kirkerne. Det er på disse oprindelige voksesteder, at reliktplanterne primært skal bevares. Visse dyrearter kender vi efterhånden næsten kun fra zoologiske haver, og det er mægtig godt, at de bliver bevaret i de zoologiske haver. Men naturvenner så nu meget hellere dyrene bevaret derude i naturen, hvor de naturligt hører hjemme. Det samme gælder reliktplanterne, som frem for alt hører hjemme i vores nærmiljø.

Fig. 4. Filtet Kongelys (*Verbascum thapsus*) er en af de 22 dvaleplanter, hvis frø kan ligge i dvale i århundreder. Hvis frøene ved gravning kommer op i iltrige lag, kan de spire. Sådanne planter er virkelig levende fortidsminder. Man ser ofte nogle dvaleplanter spire frem, når der graves ved klostre, borge og i bymidter. Kongelys blev både anvendt som lægeplante, farveplante, kosmetikplante, téplante og som teknisk plante. Efter Simon Paulli (1648).

Litteratur

Paulli, S., 1648: Flora Danica. – København.

* Bernt Løjtnant, Platanvej 61,2 - 8900 Randers